

שעור יא: מצות הדלקת נר שבת

שבת כ"ג ע"ב, כ"ה ע"ב

השאלות הנדונות בשעור: מה היחס בין הטעם של מצוה לבין גדריה ההלכתיים? שינוי טעם ושינוי פרטי ההלכה בעקבותיו – כיצד הם מתרחשים ומדוע? מה המשמעות של הדלקת נר שבת במשנת "במה מדליקין" ומה נובע מכך להלכה? מה חידוש רבא בחיוב הדלקת נר שבת? מה בין נר ל"עונג" לבין נר של "שלום בית"? מהו "נר לכבוד"? מדוע זכו הנשים במצות הדלקת נר שבת ומה משמעה של זכות זו? מה ערכה של הדלקת נר שבת במקום מואר, על ידי שמש או במאור החשמל? מה היחס בין השימושי לסמלי בהדלקת נר שבת?

עיקרי השעור

- א. **פתיחה: טעם ומשמעות:** הקדמה מתודולוגית, שבה מוצגת העמדה הגורסת שאין לתת מקום להבנת טעם המצוה בדיון על פרטי הלכותיה. וכנגדה העמדה הבאה לידי ביטוי בשעור זה, שהטעם מהווה מרכיב הכרחי ובלתי ניתן להפרדה מן הדיון בפרטי המצוה.
- ב. **נר למאור:** הטעם העיקרי להדלקת נר שבת במשנה ובגמרא הוא הצורך בהארת הבית בליל שבת, כחלק משאר ההכנות לקיום עונג שבת, כגון התקנת האוכל והטמנת החמין.
- ג. **הדלקת נר בשבת חובה:** רבא מחדש שהדלקת הנר אינה רק חלק מהכשר המצוה של עונג שבת, אלא יש בה חיוב עצמי, ומשכך – לא די בהיות אור בבית בשבת, אלא יש חיוב ממשי על הדלקת הנר. בכך הוא תורם להפיכת הנר מחפץ שימושי כמו הכירה לסמל, ואת הדלקתו למעשה מצוה.
- ד. **"ראש לכל עונג":** ההסבר לכך שנר שבת נבדל משאר כל ההכנות לשבת והופך להיות מצוה בעלת ערך עצמי, הוא שהאור הוא תנאי לקיומם של שאר העינוגים, כגון הסעודה. שהרי אי אפשר לסעוד בחשיכה. בשל מעמדו הראשי בהכנות לשבת, הוא נבחר להיות גם הסמל להשלמת כל שאר ההכנות.
- ה. **שלום בית:** הפירוש המעשי של הדלקת הנר כמונעת גישוש באפילה והתנגשות ברהיטי הבית, מקבל גם הוא משמעות רעיונית וסמלית, הקשורה לערכי השלום התלויים בשבת.
- ו. **כבוד שבת:** אצל חכמי אשכנז ניכר מעבר מתפיסת הנר כמרכיב בעונג שבת, ל"נר של כבוד". נר זה הוא יותר סמלי וטקסי, עד כדי כך שנקבעו בו הלכות הדומות לנר חנוכה, כגון שאסור להשתמש באורו וכן שמספר הנרות מסמל רעיון.
- ז. **נרות שלובים:** האחרונים נתנו דעתם על הבחינות השונות הקיימות במצות נר חנוכה, גם אם לא התייחסו לממד ההיסטורי שבהופעת הטעמים השונים. בחינת דיוניהם של ה"בית הלוי", הרב עוזיאל וה"דברי יציב" מורה שהם הטעינו את נר שבת בטעמים השונים, ומתוך כך גזרו פרטי הלכות שונים.
- ח. **הלכה ומשמעות - סיכום:** הבירור של הטעמים השונים לנר שבת חושף משמעויות שונות של ההדלקה שיש להן גם תוצאות שונות למעשה. המסקנות הנובעות מכך נוגעות למקום ההדלקה, השתתפות בני הבית בהדלקה, סוג השמן הראוי, היחס למאור החשמל. בעת הדלקת נר שבת מופיעים יחד המרכיבים השונים שבהם טעונה מצוה זו: בעיקר, הערך השימושי של היות הבית מואר יפה בשבת, והערך הסמלי של הנרות הדולקים כסמל לכבוד השבת ושלום הבית.

א.פתיחה: טעם ומשמעות¹

מקובל לומר אודות ר' חיים סולובייצ'יק מבריסק, שדרך הלימוד שלו מבוססת על בירור גדרי המצוה וההלכה ואין בה מקום לשאלות אודות טעם המצוה. הסיפור הבא ממחיש אבחנה זו:

"הקדוש בעל חפץ חיים ז"ל שלח אחד מבעלי הכשרונות שלמדו בראדן להיות במחיצתו של גאון ישראל ותפארתו רבי חיים מבריסק זללה"ה, בעת שהותו באחת מערי המרחצאות. וסיפר הלה איך הגאון זללה"ה האיר עיניו בדרכי הלימוד. כאשר הלה שאלו תוך משא ומתן בלימוד על איזה פרט "פארוואס" [=למה], השיבו "מען פרעגט נישט פארוואס נאר וואס". (אין שואלים למה אלא מה). וכאשר תמה הלה הרי בגמרא מוצאים מפני מה אמרה תורה. השיבו הגאון, הגמרא היא תורה, התורה שואלת מפני מה אמרה תורה. אך אנו אין לנו לשאול כי אם מה אמרה תורה"².

כעין זה תיאר גם הגרי"ד סולובייצ'יק את פעולתו של איש ההלכה. בתארו את דודו, ר' יצחק-זאב מבריסק, בנו של ר' חיים כותב הגרי"ד:

"אין ההלכה, על פי שיטה זו, יכולה להתבטא בדפוסים מחשבה שאולים מתחומים אחרים. יש לה ריתמוס משלה, שאי אפשר לשנותו. היא חשיבה צרופה, מזוקקת משרשים נפשיים. אין היא תלויה בגירוי חוץ ותגובות האדם עליהם"³.

כיצד מתבטא הדבר ביחסו של איש ההלכה לעובדות היסטוריות העומדות ברקען של הלכות מסוימות? הרב צבי שכטר, תלמידו של הגרי"ד, גורס כי העובדה ההיסטורית יכולה להיות המניע לבירור ההלכתי, אולם הבירור ההלכתי עצמו הוא "לנסות לחשוף את הכללים והיסודות שבכל הלכה והלכה, לידע היאך אותה ההלכה פועלת, והיאך הדין נקבע"⁴.

החשש מפני הקישור בין טעמים לבין פרטי המצוות, בין הקשר היסטורי לבין גדרי ההלכה, נובע כנראה מהנסיין המר של הרפורמה.⁵ אולם, המחיר ששילם עולם התורה בבריחתו מעיסוק בטעמים ונסיבות במסגרת הדין ההלכתי, הוא מחיר כבד. הוא יצר נתק בין ההלכה לבין משמעותה, וגרם בכך להווצרותו של פער גדול בין העיסוק בדקדוקי תלמוד והלכה – עניינו של "איש ההלכה" לפי ההגדרות של הגרי"ד, לבין העיסוק במשמעותן הערכית, הרוחנית והמוסרית של המצוות – עניינו של "איש הדת". גם אם "איש ההלכה" ו"איש הדת" מתלכדים באדם אחד, הרי שעשייה להווצר בו שניות מוזרה: את הגמרא, מקור ההלכה, הוא לומד כמתמטיקאי הבונה "קונסטרוקציות מופשטות", ואילו הלכה הוא מקיים כמילתא בלא טעמא, משום שזהו צו אלקי. צד שלישי באישיותו לא בא לידי סיפוק כלל על ידי הגמרא וההלכה, זהו הצד הנפשי, רוחני, זה ששייך ל"איש הדת", בכלל איננו מקבל מענה בעולם הלימוד וההלכה, ולכן הוא נדרש לספקו ממקורות אחרים: תנועת המוסר בליטא, תורות והנהגות חסידיות אצל החסידים, קבלה אצל המקובלים, וכיוצא בזה. יתכן שהנהייה אחרי מיסטיקה וחסידות בקרב שכבות רבות בציבור החרדי והדתי, נובעת מאותה שניות. אין מוצאים טעם ומשמעות בלימוד הגמרא ובקיום המצוות אליבא דהלכתא בלבד, ונוסעים לחפש חויה רוחנית במקום אחר. יש מי שמסתפק במירוץ, ויש שמרחיקים עד אומן או אפילו לארץ בני הודו, משם, כידוע, הביא ריה"ל את המשל לנוכחות האלקית בעולמו.

¹ שעור זה פורסם לראשונה כמאמר ב"אקדמות", "הטעם כמעצב הלכה – עיון במצוות הדלקת נר שבת", אקדמות יב, תשס"ב, עמ' 209 – 234.

² מתוך "ליקוט מספר אור התורה". נדפס בקובץ: דרכי וכללי הגמרא. הוצאת ספריית בני תורה המרוכזת על שם משפחות ליבוויץ-קעסט, עמ' רמ"א.

³ מה דורך מדוד. בתוך: דברי הגות והערכה, ירושלים תשמ"ג. עמ' 77.

⁴ "נפש הרב", ירושלים תשנ"ד, עמ' י"ב – י"ד. בכלל האמור כאן אינני מתיימר לומר דבר על אישיותם של גדולי עולם אלה: הגרי"ה, הגרי"ז והגרי"ד. הדברים מתייחסים לאופן התיאור של דרכם בהלכה, כפי שמופיע במקורות הנוכחים ואחרים. הגרי"ד עצמו העיר שתיאורו הוא "טיפולוגי" ולא אישי. נלענ"ד שמספרי שיעוריו וחיידושיו עולה תמונה אחרת מן התמונה המתוארת ב"איש ההלכה" (איש ההלכה – גלוי ונסתר, ירושלים תשל"ט). בעיקר ב"שעורים לזכר אבא מארי", וכמוכן, משעוריו ברמב"ם בספרו "על התשובה" (ירושלים תשל"ה).

⁵ מובן שברקע עומדת גם השאלה אם דורשים טעמא דקרא, השנויה במחלוקת תנאים כמבואר בב"מ קט"ו א' ושי"נ. ושני עניינים הם, האחד אם הטעם בכלל יכול להחשב שיקול בקביעת הגדרים ההלכתיים, או שהוא רק הסיבה לקיומה של המצוה מן התורה או מדרבנן, אבל אחרי שנוצרה המצוה או התקנה היא עומדת בפני עצמה. הענין השני הוא החשש הקיים עוד מימי שלמה המלך שאמר "אני ארבה ולא אסור" ונכשל, וממנו למדו להזהר מהסכנה הפסיכולוגית של התייחסות ישירה לטעם המצוה. והדברים נדונו הרבה, במקורות שונים. עיינו בשעור זה הוא בהיבט מסוים אחד של הנושא הכללי.

לענ"ד נראה, שהנסיין לנתק בין הטעם לבין הדין, ובין נסיבות הווצרות לבין גדריו, הוא נסיין מלאכותי. אמנם, צודקים הבריסקאים בטענתם שההלכה איננה נוצרת על ידי דרשת הטעם בלבד, אלא שיש כלים פורמליים שבאמצעותם היא פועלת. אבל, אף שנסיבות היסטוריות בלבד אינן יכולות לגרום לשינוי הדין והמשמעות של ההלכה, הן מחוללות דינמיקה של יצירה וחדוש בהלכה, על פי כליה של ההלכה עצמה. הקפדה על שימוש בכלים ובמתודות הלגיטימיים של ההלכה, די בה כדי להגן מפני הסכנה של התפיסה הרפורמית, הגורסת ששינויים חברתיים והיסטוריים מחייבים שינוי ההלכה עד כדי ביטול ח"ו של מצוות התורה. מאידך גיסא, לימוד ההלכה מתוך תשומת לב לטעם ולמשמעות, יחזיר את ה"צבע ללחיה", ויחיה את הלימוד והקיום גם עבור אלה, שאין נפשם של מתמטיקאים והעיסוק ב"קוואנטיפיקציה ואובייקטיביפיקציה של הדת"⁶, אינו מספיק כדי להעמיד את לימוד הגמרא וההלכה במוקד התעניינותם האינטלקטואלית ועבודת השם שלהם.⁷

בשעור זה נעיין בסוגיית נר שבת ונבחן את היחס שבין הבנת טעם המצוה לבין פרטיה ההלכתיים, מחד גיסא, ונציע היבטים שונים של משמעות הנגזרים מן הגדרים ההלכתיים, מאידך גיסא.

ב.נר למאור

במקורות התנאיים, הדלקת נר שבת איננה מופיעה כחובה, כמצוה חיובית, אלא כחלק מן המצוה הכוללת של כבוד ועונג שבת. הדבר ניכר מהאיזכור המשותף במכילתא של הדלקת נר שבת והטמנת חמין.

לא תבערו אש וגו'. למה נאמר, ... יכול קן ישבות מערב שבת לשבת... ולא יהיה רשאי להדליק לו נר, או להטמין לו את החמין או לעשות לו מדורה? ת"ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, ביום השבת אי אתה מבעיר, אבל אתה מבעיר מערב שבת לשבת.⁸

הדלקת הנר היא חלק מן ההכנות לשבת: כדי שיהיה אוכל חם, צריך להטמין חמין, כדי שיהיה חם בבית, צריך להדליק מנורה, וכדי שיהיה אור בבית, צריך להדליק נר.

בפרק "במה מדליקין", אפשר לראות שהדלקת הנר מושווית למעשים אחרים, אף שהם מעשי מצוה, אין הם מצוות מחייבות לשבת: עירוב, הטבלת כלים, מעשרות. אין מצוה להניח עירוב לשבת, אלא יש צורך להתקין עירוב אם רוצים לטלטל בשבת, המעשר והטבלת הכלים ודאי אינם ענין לשבת דווקא, אלא שבערב שבת צריך להכיןם לצורך השימוש בשבת:

שלושה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה: עשרתם ערבתם הדליקו את הנר. ספק חשכה ספק אין חשכה אין מעשרין את הודאי ואין מטבילין את הכלים ואין מדליקין את הנרות, אבל מעשרין את הדמאי ומעריבין וטומנין את החמין.⁹

הפרק כולו, איננו מתייחס להדלקת נר כמצוה, אלא דן בהלכות הדלקת הנר בשבת. הדבר ניכר גם מהקשרו של הפרק בתוך הפרקים הראשונים של מסכת שבת. פרק "כירה" ו"במה טומנין" אינם עוסקים ב"מצות הטמנה", אלא באופן הראוי להטמין, כך שלא יכשלו באיסורי שבת: חיתוי בגחלים, טלטול וכדומה. "במה בהמה" ו"במה אשה" אינם עוסקים במלאכת הוצאה, שמקומה הוא בפרק הזורק, או בדיני עירוב, שמקומם במסכת עירובין, אלא באופן הראוי שבו יש להתקין את המלבושים והמשאות, לאדם ולבהמה כדי שיוכלו לצאת בהם בשבת, לחצר או לרשות הרבים. בכל הפרקים הללו מדובר על ההכנות לקראת שבת. כך גם ענין הנר: השאלה הנידונית בעיקרו של פרק במה מדליקין היא כיצד יש להכין את התאורה לשבת, בהתחשב בבעיות של הנר בשבת: אסור להדליק ולכבות אותו, יש לחשוש שמא יבוא האדם לתקנו בשבת כשיתעמעם, או שמא יתלקח בצורה מסוכנת.

מובן שיש ערך בהדלקת נר לשבת, כמו גם בהטמנת חמין, מצד עונג וכבוד לשבת. לכן מונה אותה המשנה כאחת המתנות¹⁰ שזכתה בהן האשה:

⁶ כניסוחו של הגר"ד סולובייצ'יק בספרו "איש ההלכה" עמ' 54 – 56 (ירושלים תשל"ט).

⁷ לכל הסוגיה הזאת, עי' במאמרו של הרב שג"ר "מתודה ומוטיבציה בהוראת הגמרא", בתוך: "מים מדליו", (ירושלים תשנ"ה) עמ' 353 – 365 ובספרו "בתורתו יהגה" (תשס"ט).

⁸ מכילתא דרבי ישמעאל ויקהל - מס' דשבתא ויקהל פרשה א'.

⁹ שבת ב משנה ז

¹⁰ "מתנות" במשמעות אמביוולנטית, כאשר הדלקת הנרות היתה רק חלק ממעשי ההכנה של הבית לשבת, כמו בישול הסעודה, ההתייחסות אליהן היא התייחסות של "נקודת מבחן" לאשה, קרובה יותר לעונש מאשר לשכר. כאשר הדלקת הנר הולכת ונהיית

על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר.¹¹ אולם אין הכרח לפרש שבמשנה זו מוזכר חיוב לאשה להדליק נר. יש כאן דרישה מן האשה להזהר בהדלקת הנר. יתכן, שהכוונה היא, כפי שפירשו התוספות, שהאחריות על הדלקת הנרות לשבת מוטלת על האשה, ויתכן אף פחות מכך – בדרך כלל נשים היו מדליקות נרות לשבת, ועל כן נדרשת מהן זהירות להדליק את הנרות על פי דקדוקי ההלכה של משנת במה מדליקין: להדליק בזמן הראוי, ובשמן ובפתילות הראויים.¹² הרי גם נדה איננה מצוה חיובית, אלא אזהרה לדקדק בדיני הטומאה ובאיסורי הנדה. בנוסח אחר, הנמצא בתוספתא, מודגש עוד יותר שאין מדובר כאן על זכות של הנשים במצוה מסוימת, אלא על דקדוק בהלכות בתחום שהן מופקדות עליו ועליהן להזהר בו:

רבי נתן אומר: אף מפני נדרים נשים מתות בשעת לידתן. רבי יוסה אומר: שלשה הן דבקי מיתה מסורין לנשים, רבן שמעון בן גמליאל אומר: הלכות הקדש וחטאות ומעשרות הן הן גופי תורה מסורין הן לעם הארץ. היו שלשתן להעשות מדליקין את הנר מערבין וטומנין את החמין.¹³

כך פירושו של ר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה.¹⁴

"ולפי פשוטה פירושה ששלשה דברים שהם קרובים להביא לידי איסור מיתה, כולם נמסרו לנשים. והיינו נדה, חלה והדלקת הנר. ואנו סומכים על האשה, שהיא יודעת את ההלכות הפשוטות במניין נדה וזבה, וכן שהיא יודעת להפריש חלה כדון, ולא תפריש מן הפטור על החיוב וכדומה, וכן שתדליק נר שבת בזמן, ובשמיים ובפתילות הכשרות, שלא יבואו לידי הטיית הנר. ו"נמסרו לנשים" היא באותה משמעות של "נמסרו לעם הארץ"...

גם את הנוסח של אבות דרבי נתן יש להבין באופן דומה, למרות שנזכר בו המונח "מצוה":

מפני מה מסרו מצות נדה לאשה ולא מסרו אותה לאיש? אלא שהיה אדם הראשון דמו של הקב"ה באת חוה ושפכתו לפיכך מסרו [לה] מצות נדה כדי שיתכפר על הדם ששפכה: מפני מה מסרו מצות חלה לאשה ולא לאיש? אלא שהיה (הקב"ה) [אדה] חלתו של הקב"ה טהורה וטמאתו לפיכך מסרו לה מצות חלה כדי שיתכפר על החלה שטמאתו. מפני מה מסרו מצות הנר לאשה ולא לאיש? אלא שהיה אדם הראשון נרו של הקב"ה היה מאיר בו לכל באי עולם וכיבתו לפיכך מסרו לה מצות הנר ונתחייבה [בנר] כדי שיתכפר על הנר שכיבתה.¹⁵

אין להסיק שפירוש המלה "מצוה" כאן הוא במובן של חיוב גמור. למלה מצוה יש כידוע גם משמעות של מעשה רצוי, או דרך עדיפה לעשיית הדבר. כגון: "מצוה בגדול ליבם",¹⁶ "מצוה" שעושה הלל הזקן כאשר הוא הולך לבית הכסא ולבית המרחץ,¹⁷ מצוה לנטול ידיים לפירות, משום נקיות,¹⁸ והדוגמה הקרובה ביותר, בפרק במה מדליקין: רחיצת ידיים ורגליים בחמין בערב שבת.¹⁹

נראה, שלא רק במקורות התנאיים, אלא גם אצל האמוראים, לפחות עד הדור השלישי בא"י ובבבל, עדיין היו שראו בהדלקת נר שבת חלק מעונג השבת, ולא מצוה חיובית. כך עולה מדרשת האגדה בגמרא על הפסוק באיכה: "ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה"

מאי ותזנח משלום נפשי? אמר רבי אבהו זו הדלקת נר בשבת. נשיתי טובה - אמר רבי ירמיה זו בית המרחץ, רבי יוחנן אמר: זו רחיצת ידיים ורגליים בחמין. רבי יצחק נפחא אמר זו מטה נאה וכלים נאים שעליה. רבי אבא אמר זו מטה מוצעת ואשה מקושטת לתלמידי חכמים.²⁰

מעשה מצוה טעון משמעויות רוחניות, עולה ערכו של המעשה, וזכותה של האשה שמצוה זו הוטלה עליה, אכן מתפרשת כמתנה טובה.

¹¹ שבת ב משנה ו

¹² שני הסברים אלו שנויים במחלוקת בין התוס' דילן לבין תוס' הרא"ש, בדף כ"ה ע"ב, ד"ה חובה. כפי שיפורט בהמשך.

¹³ תוספתא שבת ב הלכה י

¹⁴ תוספתא כפשוטה שבת, עמ' 35.

¹⁵ אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק ט

¹⁶ יבמות ג משנה ח

¹⁷ אבות דרבי נתן נוסחא ב, פרק ל.

¹⁸ חולין, ק"ו ע"א.

¹⁹ שבת כ"ה ע"ב. שם ברור שמצוה היא מדרגה מעל "רשות" אך פחות מ"חובה". כפי שיבואר להלן, בסוגיה זו כבר באה לידי ביטוי שיטת האמוראים הסוברים שהדלקת נר, בניגוד לרחיצת ידיים ורגליים, איננה רק מצוה, אלא חובה ממש.

²⁰ שבת כה ע"ב

הרי שהגמרא כורכת יחד את הדלקת הנר, רחיצה בחמין, מטה וכלים נאים, ואשה מקושטת, כדברים שמסבים לאדם עונג, וראוי לעשותם לכבוד שבת, אך הן אינן מצוות. בהמשך הדיון נכנה אותן: "מכשירי עונג שבת".²¹

אם כן, למרות שמצוה היא להדליק נרות כדי להאיר את הבית בשבת, כשם שמצוה להטמין את החמין, אין זו חובה כדוגמת מצות הדלקת נר חנוכה.

לתפיסה הזאת יש מספר נפקותות הלכתיות, לחומרה ולקולא, ואלו הן:

- א. אם יש כבר נרות דלוקים בבית מבעוד יום, אין צורך לכבותם ולהדליקם מחדש לקיום מצות הדלקת נר שבת.²²
  - ב. כאשר אדם – בין איש בין אשה – נמצא מחוץ לביתו בשבת, והמארחים מדליקים נרות, אין שום חיוב להדליק נר. כשם שאין האורחים חייבים להשתתף בהטמנת החמין.²³
  - ג. אין חיוב לברך על הדלקת נר שבת, כשם שאין חיוב לברך על הטמנת חמין.²⁴
  - ד. ההלכות של "במה מדליקין" אינן נוגעות רק ל"שני הנרות" שאותם מדליקים "לכבוד שבת", אלא לכל הנרות שמדליקים בבית כדי להאיר את הבית לשבת.
- כיום, לא נותנים על כך את הדעת כיון שהבית מואר באור החשמל, והנרות של שבת דולקים כ"שרגא בטיהרא", אבל בימים שבהם שימשו הנרות להאיר את הבית, ברור שהיה ערך להדליק נרות בכל מקום שמשמשים בו בבית, ואת הנרות הללו, בכל מקום, היה צריך להדליק לפי ההלכות של פרק במה מדליקין:²⁵ בשמנים ופתילות ראויים, שאינם מהבהבים ואין בהם חשש הטיה וחשש כבוי.²⁶
- ה. בזמננו, כשהבית מואר יפה באור החשמל, מתקיימת בהידור רב מצות הארת הבית בשבת, ואין טעם להדליק שני נרות נוספים, במיוחד מכיון ש"שרגא בטיהרא לא מהני". ענין זה יבואר להלן בדיונונו בשו"ת האחרונים.

ג. הדלקת נר בשבת חובה

המבחן החשוב למעמדה ולתקפה של מצוה איננו דברי שבח ומעלה שנאמרים עליה, שהרי אלו עשויים להאמר על מנהגים קלים ומעשים טובים בעלמא. מבחנה האמיתי של מצוה הוא כאשר היא מתנגשת במצוה אחרת, ואז ניתן לבחון את חשיבותה. רבא, העמיד את מבחן התקפות הזה ביחס לנר שבת:

אמר רבא, פשיטא לי: נר ביתו ונר חנוכה - נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו. נר ביתו וקידוש היום - נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו. בעי רבא: נר חנוכה וקידוש היום מהו? קידוש היום עדיף - דתדיר, או דילמא: נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא? בתר דאבעיא הדר פשטה: נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא.²⁷

מצורת ההצגה של הבעיה על ידי רבא רואים, שהקביעה איזו מצוה דוחה את חברתה, אינה נובעת רק מקטגוריות של "חובה" לעומת "מצוה" או "רשות", ואף לא מן הדיון בשאלה מה דאורייתא ומה דרבנן, אלא מהסבר הטעם של המצוה. יתכן לומר, שלדעת רבא שלש המצוות הללו: נר ביתו, קידוש היום ונר חנוכה הן במעמד שווה מבחינת הקטגוריות הפורמליות, ועל כן הוא נזקק לטעמיהן.²⁸ בכל אופן, שמענו מכאן שלפחות במקרה שהקטגוריות ההלכתיות הפורמליות שוות, סדרי הקדימות של מצוות עשויים להקבע על פי הטעם, והרי גם בכך מקצת ראייה להנחת הפתיחה של שעורנו, שהטעם אינו רק תוספת "אגדית", אלא מרכיב משמעותי בגדרי ההלכה.

²¹ הדלקת נר שבת כ"הכשר מצוה" הוא מונח שהסבירו בו האחרונים את שיטת רבנו משולם שאין לברך על ההדלקה. כמבואר להלן.

²² דעת ראשונים המובאת בתוספות, בסמ"ק ובמרדכי, ורבנו תם שולל אותה בתוד"ה חובה, שבת כ"ה ע"ב.

²³ ואכן, כך היא ההלכה לגבי אורח, אך לא לגבי אורחת. ונבאר זאת לקמן.

²⁴ כך סברו חלק מן הראשונים, כמבואר בתוד"ה חובה הנ"ל וכדלקמן.

²⁵ תוספות, שתפסו את נר שבת כנר של מצוה, לכבוד, התקשו בכך: מדוע רק בנר המצוה מקפידים בפתיחות ושמנים ולא בכל הנרות. ותיצרו ברוחק, בשני אופנים: "שמעתי ממהר"א זצ"ל ששמע באם שיש רק נר א' כשר בבית ע"י זה יזכור ולא יטה שאר נרות שבחדר ושבתה. ור"ש מקוצי אומר דבר שיכול לעשות בלא נר כגון להוציא יין מן החבית מותר להשתמש לאור כל נר" (תוספות [ישנים] שבת דף כא ע"א, ד"ה מפני שאין נמשכין).

²⁶ הסיבה העיקרית לחיוב הדלקה בנרות ופתילות ראויים, שבהם נמשך השמן היטב אחר הפתילה, היא לדעת רש"י "שמא יטה", ולדעת הריב"ן "שמא יכבה וליכא שלום בית" (שבת כ"א א'. רש"י ד"ה שאין נמשכין, ותוסי' ישנים המוכאים בשולי הגליון).

²⁷ שבת כג ע"ב.

²⁸ יתכן שבנוסף בריסקי יגידו שבדגש שהטעם משמש את רבא להכרעה הלכתית, הוא עצמו הופך להיות בעל ערך הלכתי. אין בכך כדי לסתור את העובדה שהטעם של המצוה הוא מרכיב משמעותי בהבנת הלכותיה. אדרבה, אפשר לומר שמעשה הוא מקבל משנה תוקף.

בהקדימו את נר שבת לנר חנוכה וקידוש היום, שתייהן מצוות מדרבנן לפחות,²⁹ קבע רבא שהדלקת נר שבת אינה רק הכשר למצות עונג שבת, אלא מצוה חיובית שדוחה גם מצוות אחרות.

ניתן להראות שקביעתו זו של רבא נחשבה לחידוש:

רבי ישמעאל אומר: אין מדליקין בעטרן, מפני כבוד השבת.

מאי טעמא? אמר רבא: מתוך שריחו רע, גזרה שמא יניחנה ויצא. אמר ליה אביי: ויצא! אמר ליה: שאני אומר, הדלקת נר בשבת חובה.

דאמר רב נחמן בר רב זבדא ואמרי לה אמר רב נחמן בר רבא אמר רב הדלקת נר בשבת חובה, רחיצת ידיים ורגלים בחמין ערבית רשות, ואני אומר מצוה.

באופן פשוט, רבי ישמעאל אסר עטרן מפני שריחו רע, ואין זה לכבודה של שבת שהריח הרע של העטרן יעמוד בבית במהלך השבת. אבל רבא, מוסיף עוד פרט: "גזירה שמא יניחנה ויצא". אביי אינו מבין מה הבעיה בכך שיצא ורבא מסביר לו "שאני אומר הדלקת נר בשבת חובה". לכך סומכת הגמרא מאמר נוסף, המיוחס עד לרבא, ומבחין בפירוש בין הדלקת נר שהיא חובה לבין רחיצת ידיים ורגליים שאינה אלא רשות, או לכל היותר 'מצוה'³⁰. ההדגשה בדברי רבא: "שאני אומר",³¹ מבהירה שאין זו הסכמה כללית של האמוראים, ומסתבר שאביי לא הסכים לה קודם ששמעה מרבא.³² לפי האמור לעיל, נראה שאביי הבין את הדלקת נר שבת כדעת התנאים וכחלק מן האמוראים שהזכרו בסעיף הקודם – כפרט בהכנת עונג שבת, אך לא כחיוב, ואילו רבא הוא שביסס את הדעה שיש בהדלקת הנר חיוב גמור.

שלשה נתונים מצטרפים לבסס את הסברה שיש לייחס לרבא את המפנה במעמדו של נר שבת. רבא הוא שקבע את העדיפות של נר שבת על פני נר חנוכה וקידוש, הוא זה שהשתמש לראשונה במונח "שלום ביתו", כנימוק המייחד את הדלקת נר שבת משאר "מכשירי עונג שבת", והוא שחידש לאביי שהדלקת נר היא "חובה". במה מתייחד, אליבא דרבא, נר שבת משאר "מכשירי עונג שבת"? במה זכתה הדלקת הנר שהפכה להיות מצוה חיובית, יותר משאר ההכנות לעונג שבת, כהטמנת חמין ורחיצת ידיים ורגליים? נראה שר"מ המאירי השיב לכך בפירושו, אם גם במובלע:

הדלקת נר בשבת חובה מדברי סופרים מפני שהיא ראש לכל עונג שאין עונג בלא אורה. וכתבו הגאונים שמאחר שכן מברכים עליה להדליק נר של שבת כשאר מצות שמדברי סופרים. ומ"מ רחיצת ידיים ורגלים או כל גופו או ראשו בחמין רשות והמרבה בתענוג נקיות ובחבוב מצות שבת הרי זה משובח.³³

האור הוא "ראש לכל עונג", כי "אין עונג בלא אורה", ולכן הוא "חובה מדברי סופרים". בלא אור, אי אפשר להתענג גם בשאר העינוגים בליל שבת, הסעודה נפגמת, שלום הבית נפגע. שאר העינוגים עומדים כל אחד בפני עצמו ואינם תנאי לקיומם של העינוגים האחרים, לכן הם בבחינת רשות, אף כי מובן שכל המרבה בהם הרי זה משובח.

במדרשים שנערכו בתקופת הגאונים ואילך, אנו מוצאים את הדעה שהדלקת נר שבת היא מצוה משום "וקראת לשבת עונג", במובן של מצוה חיובית:

נר השבת מנין? שנאמר וקראת לשבת עונג (ישעיה נח יג)... לכך נצטוו הנשים על מצות הנר בשבת, אמר הקב"ה אם

²⁹ לגבי קידוש יש מחלוקת אם הוא מדאורייתא או מדרבנן, גם אם הקידוש מחויב מדאורייתא יתכן שהוא קידוש בדברים ולא דוקא על הכוס. עפ"י פסחים ק"ו א', ובראשונים ובפוסקים שם. ועי' להלן בדברי השאלות.

³⁰ בסוגיה זו משמע שחובה היא מעלה גדולה יותר ממצוה, ובדרך זו אנו נוקטים בכל השעור הזה. אמנם, תוספות עמדו על כך שבהקשרים אחרים חובה היא פחות ממצוה, כמו בסוגיית נטילת ידיים. ועי' תוד"ה חובה, כ"ה ב'. מסתבר שהמונחים הללו מכילים יותר ממשמעות אחת, ותלויים בהקשרם. ואכמ"ל.

³¹ הביטוי "שאני אומר" סובל יותר ממשמעות אחת. במקורות תנאים, הוא משמש לעתים במשמעות של "שאנו אומרים" כמו: "אנן סהדי". או במובן של "אנחנו מושיבים זאת כך". אבל בגמרא מופיע הרבה פעמים בתוך דיון בין חכמים, ונראה שבמקרים הללו הוא אכן מבטא עמדתו של האומר במובן של: "לדעתי".

³² כך פירש הרא"ש בתוספותיו, וכך פירש הפני יהושע מדעתו. אבל תוספות לא פירשו כך: בד"ה הדלקת נר בשבת חובה (כ"ה ע"ב) הסבירו שהחובה המחודשת על פי רבא היא להדליק הנר במקום סעודה. אבל עצם הדלקת הנר היא חובה גם לאביי, וראיה לכך הביאו ממשנת "על שלש עבירות". אבל אין הכרח להסביר כך, ופירושו בפנים הוא כפירוש הפני יהושע על אתר: "בתוספות בד"ה הדלקת נר בשבת חובה... נראה דמשמע להו דהדלקת הנר היינו דומיא דחלה שהיא מצוה וחובה אלא דבאמת אין הכרח כ"כ בזה דאפשר הא דקאמר התם שאינן זהירות בהדלקת הנר היינו שאינן זהירות להדליק בזמנו אלא מאחרות ומדליקות ודומיא דסיפא דמתני' דהתם דקתני שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו כו' הדליק את הנר והיינו שיזרו שידליקו קודם ספק חשיכה, ואפשר נמי דאין הנשים זהירות להדר אחר שמנים ופתילות יפות. וא"כ לפי"ז הא דקתני שאינן זהירות בהדלקת הנר הו' דומיא דשאינן זהירות בנדה דהיינו על כרחן שאינן זהירות בדקדוקי הדינים כראוי דהתם ודאי לא שייך לומר שאינן זהירות במצות נדה כלל". הפני יהושע כיוון מדעתו לדברי תוס' הרא"ש. (כ"ה ב', ד"ה הדלקת).

³³ בית הבחירה, שבת כ"ב ע"ב

הייתם זהירים בנר שבת, אף אני מאיר לכם, שנאמר והיה (ה' לך) [לך ה'] לאור עולם (ישעיה ס יט).³⁴

ב"דברים רבה" אף מונים את נר שבת בין מצוות דאורייתא:

ברוך אתה בעיר אמר רבי יצחק בעיר בשכר המצות שאתה עושה בעיר חלה וציצית וסוכה ונר שבת, וברוך אתה בשדה בשכר מצות שאתה עושה בשדה, לקט, שכחה, ופאה.³⁵

חידושו של המאירי הוא בהסבר המדויק מדוע הנר הוא ה"עונג" היחיד שמעשה הכנתו הוא חיוב גמור עד כדי כך שהוא מוגדר כמעשה מצוה שמחייב ברכה: הוא "ראש לכל עונג" מפני ש"אין עונג בלא אורה", כלומר, קיומו של אור הוא תנאי להנאה מכל שאר העינוגים.

ד. "ראש לכל עונג"

ההבנה שהנר הוא תנאי מוקדם לעינוגים אחרים מצויה כבר אצל בעל השאלות, אך הוא מצמצם זאת לתחום הסעודה:

"ברם צריך אילו מאן דבעי למיזבן שרגא וקידושא לשבתא וליכא בידיה אלא לחד מיניה הימנייהו עדיף קידושי עדיף דהוה ליה חיובא דאורייתא דכתיב זכור את יום השבת לקדשו ואמר רבי זכריהו על היין אבל נר כבוד בעלמא הוא או דילמא נר עדיף דאי ליכא נר עדיף לא מיתכיל ליה ולא מישתתי ליה ומענייא שבתא ולא הוי שלום בביתה...".³⁶

בעל השאלות סבר, שכוחו העדיף של הנר נובע מכך שהאור הוא תנאי הכרחי לקיומה המכובד והמעונג של סעודת שבת. העדרו של הנר משלחן הסעודה וממקום הקידוש פוגע בעצם האפשרות לקיים את הקידוש, ולכן אף על פי שהקידוש הוא מדאורייתא והדלקת הנר אינה אלא מדרבנן, הרי שחוסר היכולת לקיים קידוש כתקנו בהעדר נר, מחייבת את קדימות הנר לקידוש. אף על פי שבעל השאלות כלל בדבריו גם את הביטוי "שלום בביתה", נראה שבעיניו המושג "שלום ביתו" הוא חלק מן המכלול של עונג שבת, הכרוך דווקא בסעודה.

גם רש"י, בהתייחסו לקביעה שהדלקת נר היא חובה, פירש את החובה בהקשר של מקום הסעודה:

חובה - כבוד שבת הוא, שאין סעודה חשובה אלא במקום אור כעין יממא, בפרק בתרא דיומא (עה, ב).³⁷

המשמעות המעשית של התפיסה שחובת הדלקת הנר שייכת לכבודה של סעודת שבת, באה לידי ביטוי בעמדתו של בעל ספר העתים³⁸, שקיומו של נר הוא תנאי הכרחי למצות קידוש:

ושמעין מהא דאמרינן לעיל ויניחנו ויצא א"ל שאני אומר הדלקת נר בשבת חובה, שמעין (מהא) נמי דאסור לקדש בשבת בלא נר.³⁹

גם התוספות פירשו את החובה להדליק נר, בהקשר של מקום הסעודה:

הדלקת נר בשבת חובה - פי' במקום סעודה דחובה היא שיעוד במקום הנר משום עונג.⁴⁰

מדברי הרא"ש משמע פירוש שונה במקצת במושג ה"חובה", והוא, שקיימת חובה לסעוד במקום שבו דולק נר:

הדלקת נר שבת חובה - פירוש צורך הדלקת הנר כלומר מה שמדליקין בשבילו הנרות דהיינו הסעודה חובה הוא שיעוד במקום הנר בשביל עונג שבת.⁴¹

העולה משיטות הראשונים שנדונו בפיסקה זו הוא שהדלקת הנר היא חלק בלתי נפרד מן המכלול של הכנות עונג שבת. אלא שקביעת העדיפות של הנר על פני קידוש, על ידי רבא, חייבה לתת מעמד מיוחד להדלקת הנר על פני שאר ההכנות. ניתן לסכם ולומר שלגישה הזאת האור הוא המאפשר את קיומם של שאר העינוגים, ומכאן חשיבותו של הנר.

³⁴ מדרש תנחומא פרשת נח סימן א

³⁵ דברים רבה פרשה ז ה.

³⁶ שאלות פרשת תצוה שאילתא סד

³⁷ פירוש רש"י, שבת כה ע"ב, ד"ה חובה. להלן יבואר, שזו דעת רש"י בענין ה"חובה", אבל את קדימות הנר לקידוש, משום "שלום ביתו" הסביר בדרך אחרת. ומסתבר לומר שרש"י, כתוס', סובר שיש "שני דינים" בהדלקת הנר: "שלום ביתו" – בכלל הבית, ו"חובה" – במקום סעודה.

³⁸ ר' יהודה הברצלוני, ספרד, דור אחרי הרי"ף

³⁹ ספר העיתים סימן יג. גם לשיטת התוספות ענין עונג שבת כורך את הקידוש, הנר והסעודה באותו מקום. ע"י דבריהם בסוגיית "קידוש במקום סעודה", פסחים ק"א ע"א. עיי"ש בד"ה: 'אף ידי קידוש', 'ובקידוש דהכא'.

⁴⁰ תוספות שבת, כ"ה ע"ב, ד"ה הדלקת נר.

⁴¹ תוס' רא"ש שם.

נמצא, שלדעה זו, אפשר לראות בהדלקת הנרות בערב שבת נקודת מפתח בסידור עונג שבת. מצד אחד, זהו סיכום כל ההכנות לשבת, ומצד שני זהו התנאי היסודי לכך שניתן יהיה ליהנות ממה שהכינו בליל שבת. מיקומה של הדלקת הנר על "קו פרשת המים" שבין סיום ההכנות לבין תחילת עונג שבת, מבטאת יפה את העובדה שהאור הוא "ראש לכל עונג".

יתכן שדבר זה בא לידי ביטוי גם בברייתא המתארת את סדר הזמנים בכניסת שבת:

תנו רבנן, שש תקיעות תוקעין ערב שבת: ראשונה להבטיל את העם ממלאכה שבשדות, שניה - להבטיל עיר וחנויות, שלישית - להדליק את הנר, דברי רבי נתן. רבי יהודה הנשיא אומר: שלישית לחלוץ תפילין. ושוהה כדי צליית דג קטן, או כדי להדביק פת בתנור, ותוקע ומריע ותוקע ושובת. תנא דבי רבי ישמעאל... התחיל לתקוע תקיעה שלישית - סילק המסלק, והטמין המטמין, והדליק המדליק. ושוהה כדי צליית דג קטן, או כדי להדביק פת בתנור, ותוקע ומריע ותוקע ושובת.⁴²

הדלקת הנר היא הפעולה האחרונה בסדר הכנות השבת לדעת רבי נתן, וכך גם אליבא דרבי ישמעאל, שמותיר אמנם זמן מועט להשלמת הכנות מזעריות – כדי צליית דג קטן או הדבקות פת בתנור, אך אלו אינן מהוות אלא מרווח זמן קצר שניתן אחרי סיום סדר ההכנות הרגיל להשלמות של "הרגע האחרון", ואילו המעשה הקבוע האחרון של הכנות השבת הוא הדלקת הנר.

לפי התפיסה הזאת כבר יש מקום לחייב ברכה על הדלקת הנר, כפי שפסקו הגאונים.⁴³ שכן הדלקת הנר נתפסת, בעקבות דברי רבא, כמצוה חיובית. אמנם, עדיין רואים את הדלקת הנר כחלק ממכלול עונג שבת, ולכן המשמעות של המצוה והתוכן של הברכה הוא רחב יותר מאשר עצם עניינה של הדלקת הנר. זוהי ברכה ומצוה האוגדת בתוכה את המכלול של מצות עונג שבת. במעמד הדלקת הנרות והברכה עליהם מגיעות ההכנות לשבת לסיומן, וכל מה שהוכן לכבוד שבת נהיה ראוי לשימוש בדרך של עונג – לאור הנרות.

על בסיס ההנחה הזאת, הצדיק הרא"י וולדינברג, ב"ציץ אליעזר", מנהג שבעיניו היה נחשב ליוצא-דופן, לקיים הדלקת נרות "טקסית" בכניסת שבת. הרא"י נשאל מה המקור למנהג שבני הבית עומדים לצד האשה כשהיא מדליקה נרות:

בהיותי מעונין לדעת אם באולי ישנם בכל זאת גלילות כאלה שכן מקפידין שם לעמוד בשעת ברכת הנרות של האשה, שאלתי על כך לרב גדול אחד מזקני גדולי רבני הונגריא, והופתעתי לשמוע ממנו שבביתו דידיה נהוג כך והרבנית היא המחזרת אחר זה ומקפדת בקפידא יתירא שמוכרח לעמוד על ידה בשעה שמברכת על הנרות ולענות אחריה אמן, ובהטעמי לי שהוא בעצמו אינו יודע טעם על כך, אבל הרבנית מענה בפייה שכן נהוג בבית הוריה ובכל הגלילה שגודלה ולכן עליה להמשיך במנהג זה. והוא בעצמו יודע ג"כ מעוד הרבה שנוהגים כן.

ועלה בדעתי דאולי הוא מפני כך, דראיתי בספר תורת שבת בסי' רס"ג סק"ז שמקשה דצריך עיון מדוע לא מברכין על אכילת ותענוג שבת, ואחד מהתירושים שמתרץ על זה הוא, דיש לומר דכל תענוגי שבת מצוה חדא היא, ואם כן, בברכה שמברכת האשה להדליק נר של שבת יוצאין בו על כל תענוגי שבת. אך מעיר, דלפי זה יהיו מחויבים הבעל הבית וכל בני הבית לעמוד בשעת ברכת הדלקת הנר, ויכונו לצאת בכך על תענוגי שבת, ולא נזכר ולא נראה רמז בשום פוסק מזה עיי"ש.

ואם כן, אולי גלל כן שסברו שבברכה זאת כרוכה כל עניני עונג וכיבוד שבת (יעוין בערוה"ש סי' רס"ג סעיפים א' ב' ודו"ק) לכן הנהיגו בגלילות ההם ראשוני המתקנים שהאנשים יעמדו על הנשים בשעת ברכת הנרות ולענות אמן כדי לצאת ע"כ על כל מצוות כיבוד וענג שבת, ובהמשך הזמן נשתקע הטעם ונשאר רק המנהג בלי לדעת טיב טעמו.⁴⁴

מדברי התורת-שבת הסיק הרא"י וולדינברג, שיש מקום לקיומו של "מעמד" הדלקת נרות משפחתי, שהוא מעמד הסיום של כל ההכנות לכבוד ועונג שבת, וברכת הדלקת הנרות משמשת לא רק כברכה על הנר אלא כברכה הכללית ומסכמת את כל ההכנות לשבת.

⁴² שבת ל"ה ע"ב. המקור במשנה הוא בסוכה פ"ה מ"ה. שם מובחנות שתי קבוצות של תקיעות: שלש ראשונות "להבטיל את העם ממלאכה" ושלוש אחרונות להבדיל בין קודש לחול. התקיעה השלישית היא אם כן התקיעה החותמת את ההכנות לשבת והשלשה האחרונה היא הכרזה על כניסת השבת. הסדר שבברייתא הובא בספרות ההלכה כסדר מחייב: עי' רי"ף ורא"ש על אתר, רמב"ם פ"ה מהלכות שבת, טושו"ע או"ח רנ"ו.

⁴³ סדר רב עמרם גאון – סדר שבתות: "והמדליק נר של שבת צריך לברך. ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של שבת. מה טעם, כיון דחובה, שכך אמרנו הדלקת נר בשבת חובה. דאמר רב יהודה אמר שמואל הדלקת נר בשבת חובה ואסמכוה רבנן אקרא דכתיב וידעת כי שלום אהלך וגו', הילכך חייב לברך. ואם תאמר רבנן מניין צוינו, רב אמר מן שאל אביך ויגדך". ועי' גם תשובות הגאונים מהדרות ש. עמנואל, סימן קמ"ב. הראב"ה מצטט ברכה זו מירושלמי מסכת ברכות, ואינה לפנינו. (עי' מש"כ ר"א אפטוביצר, במהדרותו לראב"ה ח"א סי' קצ"ט, עמ' 263 הערה 10)

⁴⁴ שו"ת ציץ אליעזר חלק יא סימן כא. אמנם, הרא"י וולדינברג דוחה את המנהג הזה, בסברו שיש בו צד בעייתי: עמידת הבעל ובני הבית בעת הדלקת הנרות עשויה להחשב כקבלת שבת, והיא תמונע מבני הבית להמשיך במלאכה אחרי הדלקת הנרות. מובן, שאין חיוב להמשיך במלאכה, ומי שרוצה לקבל עליו שבת בזמן הדלקת נרות ודאי רשאי לעמוד ולהשתתף בהדלקת הנרות, אלא שהמנהג הרווח הוא להמשיך במלאכה, ולכן סבר הרא"י שאין להנהיג כן.

ה. שלום בית

העדיפות שנתן רבא להדלקת הנר הוסברה על ידו בכך ש"נר הוא "שלום בית". המפרשים שהזכירו בפיסקה הקודמת הסבירו "שלום בית" במובן של האור כמאפשר קיומם של עינוגי השבת האחרים, ובראשם הסעודה. אבל רש"י ייחד ל"שלום בית" ערך עצמאי, בהסבירו את "שלום בית" מתמקד באי הנוחות הכללית שנגרמת בעת החשיכה בבית:

שלום בית: ... שבני ביתו מצטערין לישב בחושך.⁴⁵ ובמקום שאין נר אין שלום, שהולך ונכשל והולך באפילה.⁴⁶

נוסף נוסף על דברי רש"י מוסיף הכלבו:

שבמקום שאין בו נר אין שלום לפי שאדם הולך בחושך ונכשל ואז כועס על בני ביתו.⁴⁷

לפי הגישה הזאת, חובת הדלקת נר שבת היא בכל חדרי הבית שבהם מצויים בני הבית, ואין ייחוד למקום מסוים. בבית שיש בו מספר חדרים, אם הדליק רק במקום אחד – לא קיים המצוה כראוי.

העובדה שרש"י פירש "שלום בית" בלי קשר לסעודה, מורה שלדעתו מעלתו של הנר על פני הקידוש איננה בכך שהוא תנאי המאפשר קידוש וסעודה, אלא שהערך של שלום הבית, במובן של "איכות חיים" בבית, גובר על ערך הקידוש.

זכר לאפשרות, שגם חובת הברכה לשיטתם של רש"י ותוספות איננה על מקום הסעודה, אלא על נר של "שלום בית", מצויה בעדות אחת משמם של התוספות:

וכתבו בתוספות בפרק במה מדליקין שצריך לברך לכל נרות שמדליקין בשבת שמשתמשין לאורן, כגון שמדליקין במרתף לראות להביא יין לסעודה או בחצר כדי לישב.⁴⁸

לפי ההסבר הזה, לא מובן עדיין מדוע עדיף שלום ביתו על קידוש היום. ומה גורם לכך שהדלקת הנר תחשב למצוה חיובית לעומת הטמנת חמין ורחיצת ידיים ורגליים שאף הן נחוצות לכבוד השבת ועינוגה.

כדי ליישב זאת יש לומר, שענין השלום בשבת הוא ענין מרכזי – נוסף על ענין העונג והכבוד של שבת. לא כאן המקום להאריך בענין היחס בין השבת והשלום, ודי אם נזכיר פרטים אחדים: הברכה המקובלת לשבת: "שבת שלום", שיסודה בגמרא כבר בברכת האבלים בשבת: "ושבתו בשלום".⁴⁹ חתימת ברכת השכיבונו ב"הפורש סוכת שלום".⁵⁰ כדגם לפרשנות הגותית המבססת את הקשר בין שבת, שלום ואור הנר, נצטט דברי המהר"ל בסוגייתו:

ויש לך לדעת, כי אין נקרא שלום רק האור בלבד, מפני שהוא נותן הבדל בין הדברים, וזהו השלום כאשר יש הבדל בין הדברים. כי כאשר נקרא החושך ערב, מפני שבחושך הדברים הם מעורבים, ואין ניכר זה בפני זה והם מעורבים יחד, והאור נקרא בוקר שעל ידי האור יש ביקור בין הדברים בין זה לזה. וכאשר יש ביקור בין דבר לדבר. הוא השלום אשר הוא בין הדברים, ואין אחד נכנס ומתערב בחבירו רק כל אחד בפני עצמו. ולפיכך נקרא נר שבת שלום, כאשר האדם שובת ממלאכה ויש לו נר שבת. וזה שאמר ותזנח משלום נפשי זו הדלקת נר בשבת. כי הדלקת נר בשבת הוא עצם השלום, מצד שהשבת מיוחד לשביתה ושלום כמו שאמר בתפלת אתה אחד, מנוחת שלום ושלוח, ויש לו נר שהוא שלום זה נקרא שלום. וכאשר אין לו נר בשבת אין לו שלום, במקום שראוי שיהיה לו שלום דהיינו בשבת.⁵¹

ודוגמה להדרכה מעשית הנגזרת מכך:

⁴⁵ רש"י שבת דף כ"ג ע"ב

⁴⁶ רש"י שבת כה ע"ב, ד"ה הדלקת נר בשבת.

⁴⁷ כלבו סימן לו.

⁴⁸ צרור החיים לר' חיים אבן דוד מטודילה, מובא אצל י. תא שמע, מנהג אשכנז הקדמון, עמ' 130. אף על פי שהתוספות, כמו בעל השאלות כרכו את חובת הדלקת הנר בסעודה, אין הם מצמצמים את כל חיוב ההדלקה למקום הסעודה דווקא. לדעת התוספות יש "שני דינים" בהדלקת נר שבת. האחד, החמור יותר, הוא בדרגת "מצוה", שעל קיומה הסכים, לדעתם, גם אביי. והשני, הפחות בחומרתו, שדרגתו היא רק "חובה", הוא חידושו של רבא והוא נוהג דווקא במקום הסעודה. לדעת התוספות "חובה" היא פחות מ"מצוה". הם למדו זאת מסוגיית נטילת ידיים בחולין. אבל, כאמור, יש מקומות שבהם המשמעות מהופכת. ע"י תוד"ה חובה, שבת כ"ב ב'.

⁴⁹ בבלי שבת י"ב ע"ב. והובא בפוסקים.

⁵⁰ לראשונה מוזכר במדרש תהלים מזמור ו' ועי' שם בהערות בובר. ונזכר בסדר תפילת ערב שבת בסדר רב עמרם גאון. שם מוזכר שיש הנהגים לחתום שומר עמו ישראל כמו בחול. וכן האבודרהם מעיד על חילופים כאלה גם בספרד בזמנו. לעומת זאת, המאירי ב"מגן אבות" סי' א' מביא מסורת אחרת, שנהגו לחתום בשלום גם בחול, ומקורה בירושלמי ובנוסח מדרש תהלים. נראה שבתחילה היו שתי מסורות חתימה להשכיבונו, ועם הזמן התקבלה האחת לחול והאחרת לשבת. ועי' לסיכום כל הענין במאמרו של י. גרטנר, סיני צ"ד "הפורס סוכת שלום" סיני צ"ד (תשמ"ד) עמ' רנב – רסה. ושוב ובהדגשים אחרים, לרבות הפרשנות על פי סוד, אצל ר"י תא שמע, מנהג אשכנז הקדמון, עמ' 142 ואילך.

⁵¹ חדושי אגרות ח"א מסכת שבת, עמ' ח'.

ואם יש לו קטטה עם חבירו או עם אנשי ביתו יעבור על כל פשע ולא יזכור שום עוון ביום השבת אלא אהבה ורחבה שלום ורעות, ולא יחלל השבת הקדוש בכל דבר שהוא חול כי פוגם בזה קדושתו ומעלתו כי קדושת השבת רומז לענין גדול אשר אין שם אלא מנוחה והשקט וכל קטטות ומריבות ספו תמו וכל עולתה קפצה פיה⁵² לפי זה, הדלקת נר של שבת משמעותה יצירת מסגרת לאוירה של שלום בית: נינוחות ורוגע לאדם בביתו ושלומו ופיוס בין בני הבית. תחינות הנשים בהדלקת הנרות כוללות גם עניינים אלו, ויותר מרמז לכך יש כבר בגמרא עצמה:

משנה: שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה: עשרתם, ערביתם? הדליקו את הנר. גמרא. מנא הני מילי? - אמר רבי יהושע בן לוי: אמר קרא (איוב ה) וידעת כי שלום אהלך ופקדת נור ולא תחטא. אמר רבה בר רב הונא: אף על גב דאמור רבנן שלשה דברים צריך אדם לומר וכו', צריך למימרנהו בניחותא, כי היכי דליקבלינהו מיניה. אמר רב אשי: אנא לא שמיע לי הא דרבה בר רב הונא, וקיימתי מסברא⁵³.

ו. כבוד שבת

כבר בלשונם של בעל השאלות ורש"י שהובאו לעיל ראינו שיש ענין של כבוד שבת בהדלקת הנר. אמנם, בדברי השאלות משמע שהדלקה לכבוד היא דווקא מדרגה פחותה: "לכבוד בעלמא", והיא לבד לא היתה מספיקה לתת לנר עדיפות על קידוש. רש"י לעומת זאת, כורך את מושג כבוד שבת עם הקביעה ש"אין סעודה חשובה אלא במקום נר". קביעה שמסבירה מדוע הדלקת נר בשבת חובה, ולכן נראה שבעיניו יסוד הכבוד הוא מרכיב משמעותי ומחייב יותר, בהדלקת הנר.

אמנם, ההבלטה של הדלקת הנר כמעשה שנועד לכבודה של השבת מופיעה בעיקר בכתבי הפוסקים האשכנזים אחרי זמנו של רש"י. ר"י תא שמע הציג במאמרו "נר של כבוד"⁵⁴ מקורות רבים לכך, וגם את טעם הדברים. וזו לשונו:

"כוונתי בפרק זה להראות, כי למרות פשטות מהלך הסוגיות במסכת שבת הנ"ל, רוח בימי הביניים באשכנז המנהג שלא להשתמש ולא ליהנות מנר של שבת, אלא לייחדו לכבוד שבת וקדושתו, ולהדליק נרות נוספים, נבדלים ממנו, לאורה. ומכאן שורש המנהג להדליק שני נרות בשבת (לפחות) – ואין צריך לומר: שלשה וארבעה – שנתבסס בכל קהילות אשכנז ונתפרש אחר כך בדרכים שונות וברמזים מסובכים, עד כי סיבתו הראשונה כמעט ונשתכחה כליל. התפתחות זו מיוחדת לאשכנז (ואגפיה) בלבד, ובין הקהילות הספרדיות לא נודעה אלא בתקופה מאוחרת יותר, וכתוצאה ממגעהן עם בני אשכנז. וסיבה עמוקה לדבר: ימי הקיץ הארוכים מאד בקווי הרוחב הצפוניים, אילצו את היהודים לסיים את סעודת השבת בעוד היום גדול. בכך נתבטל משמעו היסודי של נר השבת, שאורו הפך מיותר – ואף מגוחך – לאור החמה, ועל כן הפך עורו מנר של מאור ועונג לנר של כבוד וסמל"⁵⁵.

התופעה ההיסטורית – גיאוגרפית, קיומו של מרכז יהודי חשוב שבימות הקיץ סעד את סעודת השבת בעוד היום גדול, חייבה למצוא טעם חדש לנר שבת, שהרי שוב לא שימש הנר לעונג. ועל כן, הועמד במקום מרכזי הטעם של כבוד שבת.

התעוררותם של בני אשכנז הצפונית לראות בנר של שבת "נר של כבוד", הדלקה טקסית ולא שימושית, היא דוגמה מופתית להתמודדות עם בעיה של איבוד המשמעות המקורית של ההלכה בשל שינוי הנסיבות שבהן מקיימים אותה.⁵⁶ הם לא העלו על דעתם לבטל את הדלקת הנר, שנחשבה כבר מימי הגמרא והגאונים למצוה חיובית, הטעונה ברכה, אלא חשפו בה טעם חדש: כבוד שבת.

ברור, שאם זהו הטעם, מתחייבות מכך מסקנות מעשיות שונות לגמרי מכפי שעלו מן הטעמים הקודמים, כמבואר בספרי פוסקים אשכנזיים שונים. כך למשל בקטע המסכם הבא, המובא בכלבו:

והר"ם [מרונבורג] כתב: ומצוה לעשות לשבת ב' פתילות לפחות, אחת כנגד זכור, ואחת כנגד שמור ע"כ.

⁵² ספר סדר היום - סדר ערבית של שבת, מועתק מ"התקליטור התורני".

⁵³ שבת דף לד ע"א

⁵⁴ בתוך ספרו: "מנהג אשכנז הקדמון", פרק ב'. עמ' 125 ואילך.

⁵⁵ ר"י תא – שמע, שם עמ' 126.

⁵⁶ פרשה הלכתית אחרת שהושפעה מענין זה, היא ענין הקדמת זמן ק"ש ותפילת ערבית לפני צאת הכוכבים. סוגיה זו נדונה בפרוט רב במאמרו של פרופ' י. כ"ץ: "מעריב בזמנו ושלא בזמנו, דוגמא לזיקה בין מנהג, הלכה וחברה". (הלכה וקבלה, ירושלים תשמ"ה עמ' 175)

וכיון שהדלקת נר שבת חוב, מדליק אפילו אין לו לסעוד, כגון בליל יום הכפורים או בליל פורים, אם סעד מבעוד יום, כל זה דעת הר"ר דוד ב"ר לוי ז"ל פרק במה מדליקין.

וכתב הר"ם שמונת להדליק נר בעששית בבית ולאכול בחצר או באי זה מקום שירצה ואומר שרבינו ברוך אמר לו שאביו רבינו שמחה היה רגיל בקיץ לעשות כך להדליק נר בביתו ולאכול בחצר...

והר"ם כתב כי אותן בחורים ההולכים ממקום למקום שלא אכלו אצל נשותיהן, צריכין להדליק נר השבת ולברך עליו, משום שהדלקת נר שבת חובה, משום שלום הבית, פירוש, שלא ישל באבן או בעץ או בשום דבר, אבל מי שהוא אצל אשתו אינו צריך להדליק בחדרו נר, לפי שאשתו מברכת בשבילו...⁵⁷

אלו הן ההלכות הנובעות מכך שהנר הוא "נר של כבוד", כלומר, נר טקסי ולא שימושי:

- א. צריך להדליק שני נרות באופן סמלי – אחד כנגד זכור ואחד כנגד שמור.
- ב. צריך להדליק נרות גם אם אין סעודה, וגם אם סעד מבעוד יום.
- ג. אפשר להדליק הנר שלא במקום סעודה: הנר דולק בבית וסועדים בחצר.
- ד. אדם נשוי יוצא ידי חובתו בהדלקת הנר של אשתו גם אם נמצא במקום אחר.

השינוי בתפיסה מנר לשימוש לנר של כבוד, נוגע לא לרק לגברא – האדם המדליק, אלא גם להתייחסות לחפצא – הנר הדולק. אם הנר הוא נר טקסי, שלא נועד לשימוש, אזי הוא מתדמה לנר חנוכה שאין לנו רשות להשתמש בו כלל! ואכן, הראב"ה מעלה אפשרות זאת כנימוק להדלקת שני נרות:

"ונראה לי דנהגו בשתי נרות, שאחת היא לאכול לאורה ואין היכר כי אם בשתיים, כדאמרינן גבי נר חנוכה בשעת הסכנה מניחה על שלחנו ודיו אמר רב וצריך נר אחרת להשתמש לאורה, ואמרינן נמי התם הוואה אומר לצורכו הוא דאדלקה, להשתמש לאורה". (ס' קצ"ט)

מכאן התגלגלו הדברים לפסיקת הרמ"א, האוסר להשתמש בנר של שבת שימוש שיש בו ביזוי המצוה.⁵⁸ אמנם, ברור שאי אפשר להתייחס לנר שבת כאל נר חנוכה שאסור להנות מאורו, שהרי יסודו במשנה ובגמרא הוא לצורך הארת הבית, ועל כן, חייבים לחלק ל"שני דינים" בנר שבת. נר של כבוד שבו נוהגים כבנר חנוכה, ושאר נרות להאיר את הבית שהם נרות של שימוש.⁵⁹

יתכן שאפשר להצביע על מקור תנאי לתפיסה של נר של כבוד: זו שיטת רבי טרפון הסובר שאין מדליקין אלא בשמן זית בלבד.⁶⁰

המסקנות המעשיות המופיעות בספרות ההלכה ונובעות מן הגישה של "נר לכבוד" הן:

- א. חייבים להדליק נר גם אם אין בו כל תועלת של הארת הבית. כגון: אם סועדים קודם החשיכה, אם יש נרות אחרים דלוקים מבעוד יום, או אם הבית מואר באור החשמל.
- ב. אם בעלי הבית מדליקים נרות – עדיין האורח חייב להדליק בעצמו.
- ג. יש לברך על הדלקת הנר, שכן זו מצוה בעלת אופי טקסי כמו הדלקת נר חנוכה.
- ד. יש מספר סמלי של נרות, החל משניים: אחד כנגד זכור ואחד כנגד שמור. קיימת אפשרות למספרים סמליים נוספים.
- ה. יש להדר להדליק את הנרות שמברכים עליהם בשמן זית.
- ו. כיון שיש דמיון מסוים בין נר שבת לנר חנוכה בענין זה, נמנעים מלהשתמש בנרות שהודלקו לשם המצוה, ואת שאר הבית מאירים בנרות אחרים.

⁵⁷ ספר כלבו סימן לא. וכן הובא בשמו של המהר"ם גם בספר התשב"ץ (לר' שמשון ב"ר צדוק, תלמיד המהר"ם מרוטנבורג) בסעיפים ג' ו-ד'.

⁵⁸ או"ח רע"ה י"ב בשם הרוקח. דבר שלא קיים כלל בשאר מכשירי עונג שבת, כגון במים של המרחץ או בשיירים של סעודת שבת. ⁵⁹ בשמירת שבת כהלכתה כרך ב', פרק מ"ג הערה ר"ט, (על פי דברי ה"תורת שבת"), הביא דברי האחרונים שיש קדושה בנר שבת ומקשה: "דמה קדושה יש בנר שבת שאינו אלא לעונג לנו". ועוד מוסיף שאלת ממה נפשך – אם אכן כך הוא, היה צריך לנהוג בנר שבת כל הזהירות הקיימת בנר חנוכה ובעצי סוכה. בסופו של דיון הוא מבחין בין "נרות שברכו עליהם" לבין נרות "שמדליקין בשאר החדרים ומשום שלא ישל באבן". ואחרי ההבחנה הזאת עולה המסקנה "דגם בבית הכסא ידליק שיהא שם אור". אף על פי שזה ודאי שימוש של בזיון. מתוך כך נתקבעה הבחנה ברורה בין שני סוגי נרות של שבת. אלו שמברכים עליהם יש בהם קדושה, ואלו שנועדו להאיר את הבית והם חולין גמורים.

⁶⁰ שבת פ"ב מ"ב. ואין הלכה כמותו. מכל מקום, ר' יהושע בן לוי סובר "שמן זית מן המוכחר", (כ"ג א') והובא להלכה בשו"ע או"ח רס"ד כ"ג. מן הגמרא משתמע שיתרונו הוא שימושי: "צליל נהורי טפיי". זה הסבר ראוי לדעת ר' יהושע בן לוי, מדוע יש להעדיף שמן זית, אבל לא לדעת ר' טרפון שאפשר להדליק בק בשמן זית. אם ב"נר של כבוד" עסקינן, יש לזית מעלות רוחניות יתירות הכרוכות בהיותו מן המינים שנשתבחה בהן הארץ ושימושו של שמן הזית במנורת המקדש ובקרבנות, לכן יש מקום לחייב להדליק דווקא בו. כאן מתגלה תופעה חשובה נוספת של "חוק שימור הרעיונות ההלכתיים". גם דעה שנדחתה מהלכה מוצאת בסופו של דבר את מקומה וביטויה במעשה. זו משמעות מחודשת לדעת ר' יהודה בתוספתא ריש עדיות: "לא הוזכרו דברי יחיד בין המרובין אלא שמא תיצרך להן שעה ויסמכו עליהן". כפי שנתבאר בשעורנו על שביתת כלים לעיל, ועוד.

- ז. מתמקדים בשני הנרות הסמליים דווקא כ"מצות הדלקת הנר" ושאר התאורה אינה נתפסת כחלק מן המצוה.
- ח. המצוה חלה במיוחד על הנשים. כמו שבנר חנוכה "נר איש וביתו" והאיש מדליק לכל בני הבית, גם בנר שבת כך, אלא שכאן האשה מוציאה את בני הבית, ולכן אפשר לצאת בהדלקת נרות על ידי האשה, אם יש לה כוונה להוציא ידי חובה: "אשתו מברכת בשבילו!" גם כאשר הוא נמצא במקום אחר שאין בו אור.

ז.נרות שלובים

ההבחנות האמורות לעיל לא נסתרו מעיני האחרונים, פוסקים ומפרשים כאחד. הם זיהו את המרכיבים השונים של מצות הדלקת הנר על פי דרך הלימוד המסורתית, מבלי להיזקק להבחנות ההיסטוריות. נדגים זאת בחיבוריהם של שלשה אחרונים, מבתי מדרש שונים לגמרי זה מזה:

1. בית הלוי

ה"בית הלוי" אביו של הגר"ח מבריסק וראש שושלת הלמדנות הבריסקאית בה עסקנו בפתחה, הציג את "שני הדינים" של הדלקת נר שבת באופן הבא:⁶¹

במסכת שבת דף כ"ה ע"ב שאני אומר הדלקת נר בשבת חובה כתבו התוס' (ד"ה חובה) דיש רוצים לדקדק מזה דאין לברך על הדלקת הנר מדקרי ל' חובה ועוד דאם היתה מודלקת א"צ לכבותה ולהדליקה ור"ת אומר דצריך לברך וגם צריך לכבותה כדאמרינן ובלבד שלא יקדים.

...וצ"ל דס"ל לאבי דעיקר המצוה של ההדלקה הוא משום כבוד שבת דההדלקה גופה הוי כבוד לשבת אע"ג דהוא אינו שם. ורבה הוסיף לו דמלבד חיוב ההדלקה משום כבוד שבת מחויב שיהי' לו נר דלוק במקום סעודה וזה הוי משום עונג שבת שלא יסעוד בחושך ולא סגי במה שהדליק במקום אחר. ועל זה הא שפיר י"ל כהי"מ דעל הך הדלקה דקאמר רבא דהוי רק משום עונג ובכה"ג גופה דאירי רבא דשלא במקום הסעודה יש לו נר וקיים מצות כבוד שבת רק צריך להדליק עוד במקום סעודה דעל הדלקה זו א"צ לברך מדקרי להדלקה זו חובה:

וגם מהסברא נראה כן דלא עדיף עונג זה מכל מה שמכין משום עונג שבת. וגם דאם הי' לו נר דלוק מבעו"י במקום סעודה א"צ כלל לכבותה ולהדליקה וסגי במה שידליק השתא גם שלא במקום סעודה. והא דאמרינן (כ"ג ע"ב) ובלבד שלא יקדים קאי על עיקר ההדלקה דאם מדליק מבעו"י ליכא כבוד שבת וכמש"כ רש"י בדף כ"ג ע"ב (ד"ה שלא) דלא ניכר דמשום שבת הוא אבל בהך דעונג הא גם אם הי' דלוקה מכבר מגיע לי העונג...

ה"בית הלוי" תולה את החקירה במחלוקת אב"י ורבא, אליבא דפירוש התוספות. לדבריו, אב"י סבר שיש חיוב הדלקה לכבוד, ורבא סבר שיש גם, בנוסף לכך, חיוב הדלקה לעונג. ומחקירה זו נגזרים ההבדלים המעשיים שהוזכרו לעיל: נר עונג הוא במקום סעודה, אין בו חיוב ברכה יותר משאר ההכנות של העונג, אין צורך להדליקו מחדש במיוחד כי אין בו דין ב"מעשה ההדלקה" אלא רק בקיום הנר הדולק ומאיר. לעומת זאת ב"נר של כבוד", שהוא חובה גם לדעת אב"י, עיקר החיוב הוא ב"מעשה ההדלקה".

ההבחנה ההיסטורית שתוארה לעיל תורגמה כאן למינוחים הבריסקאיים הידועים: הבחנה בין "מעשה הדלקה" לבין "קיום האור" ומציאותם של "שני דינים" במצוה אחד: דין כבוד ודין עונג.

2. הרב ב"צ עוזיאל

הרב עוזיאל נשאל אם ראוי להדליק ולברך על נרות שבת באור החשמל, ותחילת תשובתו מבוססת על החקירה בטעמים השונים של מצות ההדלקה:

בעיקר דין הדלקת נר שבת, פסק הרמב"ם ז"ל ... אחד אנשים ואחד נשים חייבים להיות בבתיהן נר דלוק בשבת וחייב לברך קודם הדלקה להדליק נר של שבת (הלכות שבת פ"ה ה' א'). מדבריו למדנו שאין חובה מיוחדת בהדלקת נר לשבת אלא חובת מצוה זו היא שיהיה נר דלוק בבית, ולפי זה יוצא שגם אם היה נר דלוק מערב שבת מבעוד יום גם אם הדליק נר זה מי שאינו חייב במצוה זו כגון גוי או חרש שוטה וקטן כיון שבלייל שבת נמצא נר דלוק בבית מקיים חובה זו...

ברם דברי הרמב"ם צריכים עיון שנראים סותרים את עצמם שהרי לדעת התוס' אין מברכים על הדלקת נר בשבת והואיל ואינה מצוה אלא חובה והואיל ואם היתה מודלקת אינו חייב לכבותה... ועוד שגם מציאות נר דלוק בשבת אינו מצוה תכליתית אלא הכשר מצוה משום עונג שבת ושלוה הבית וכמ"ש בגמ' ותזנח משלום נפשי אמר רבי אבהו זו הדלקת הנר

⁶¹ בית הלוי סי' י"א.

בשבת (שבת שם /דף כ"ה/) ומבחינה זו דומה למים אחרונים שהיא חובה ולא תקנו עליה ברכה. (או"ח סי' קפ"א סעיף ז').

הנה ר"ת ז"ל (תוס' שם) סובר שמצות הנר בשבת היא בהדלקת הנר ולכן אם היה הנר מודלק ועומד צריך לכבות ולחזור ולהדליק... שהדלקת הנר בשבת היא גופה מצוה, שאין לברך להדליק על מציאות הנר בבית...

מכאן סתירה למ"ש המג"א בשם מהר"מ להתיר הדלקת נר שבת מבעוד יום ולפרוש ידיה מול הנרות עם חשכה או שתאמר לגוי להדליק והיא תברך (/או"ח/ סי' רס"ג ס"ק י"א) דהואיל וההדלקה היא מצוה אין לברך אלא בשעת הדלקה ועל ידי מי שמצווה בה, ופסקי מרן ז"ל צריכים עיון וברור שדבריו נראים סתראים...

הרב עוזיאל אינו מבחין בין נר עונג לנר כבוד, אלא בגדר חיוב המצוה, האם היא בחינת "הכשר מצוה" לעונג שבת, ואין מצוה ב"מעשה ההדלקה" אלא בהיות האור דלוק. וזו לדעתו שיטת הרמב"ם והמחבר, אף על פי שהם מחייבים ברכה על מעשה ההדלקה. ומנגד, מצויה שיטת התוספות שהמצוה היא במעשה ההדלקה, אך לא משום "כבוד" לשבת, אלא משום שיש חובה שייראה שמדליק לצורך השבת. אולי אפשר לומר בכל זאת, שזהו ענין של כבוד השבת, שמכוון הדלקת האור דווקא לקראת השבת.

מסקנתו ההלכתית היא, שלדעת הסוברים שאין מצוה ב"מעשה הדלקה" אלא רק בקיומו של אור בבית, אפשר לצאת ידי חובה באור חשמל. אבל אם יש מצוה בהדלקה עצמה, כדעת התוספות, אזי יש חיוב להדליק בנר דווקא, כיון שבחשמל לא שייך "מעשה הדלקה".

הואיל והנעת כפתור החשמל אינה עושה הדלקה, שהרי אש החשמלי עצור ואצור הוא בחוטי החשמל והנעת המפתח אינה אלא להמשיך את הזרם או לעצור אותו, והואיל והפתילה שבה נאחז האור, היא של מתכת שאינה נדלקת אלא שהיא מתחממת ונעשית גחלת ומאירה בגחלתה, אפשר לומר שיוצא בה ידי חובת הדלקה לדעת הרמב"ם ומרן, שהרי איך שיהיה, הרי ניכר שהודלק לכבוד שבת, והנר מצוי בבית מלא אורה שמביא עונג ושלווה הבית, אבל לדעת ר"ת והטור שמסתברא כותיהו וכדאמרן אינו יוצא בנר חשמל ידי חובת הדלקה, והואיל והדלקה היא מצוה ובנר חשמל אין בו הדלקה שאין הנעת המפתח מדליק אלא ממשיך הזרם והאור העצור בו זרם ונאחז בפתילה מאליו ועוד שאין הפתילה נדלקת אלא מתחממת (עיין הרמב"ם ה' שבת פ"ט ה' ו') ולכן אין לברך על הדלקת זו שאינו מוציאה מידי חובת הדלקת נר שבת.

3. האדמו"ר מצאנז - קלויזנבורג

האדמו"ר רי"י הלבשרטס, בעל שו"ת "דברי יציב", נשאל "אם יש חיוב להדליק נרות שבת בכל חדר, או שיכולים לסמוך בזה על אור האלעקטרי". תשובתו מבוססת על ניתוח המרכיבים של מצות הדלקת הנר, בסגנון דומה לזה שבבית הלוי:

הנה יש לחקור במצות הדלקת נר שבת, אם החיוב הוא עצם מעשה ההדלקה, או שיהא אורה בבית. ובשבת כ"ה ע"ב, הדלקת נר בשבת חובה וכו' ואני אומר מצוה וכו' עיי"ש, ובתוס' יש שרוצים לומר דאין לברך אהדלקת נר וכו'... ונראה בהבנת דבריהם, דס"ל שעיקר המצוה שיהא אור בבית, ולכן גם אם זה ע"י נר דלוק ועומד ס"ו אין חשך בבית והושג תכלית המצוה, וא"צ לכבות ולחזור ולהדליק, והיה ס"ל דכיון שיתכן לקיים המצוה בלי פעולה אין לברך...
וברמב"ם ריש פ"ה מהלכות שבת, הדלקת נר בשבת אינה רשות וכו' ואחד אנשים ואחד נשים חייבין להיות בבתיהם נר דלוק בשבת עכ"ל, וכן במחבר סי' רס"ג סעיף ב', ומשמעות הלשון כמ"ש שהחיוב רק שיהיה בביתו נר דלוק ולא עצם מעשה ההדלקה.

ועיין ט"ז... שרצ"ל דשם משמע דגם בשבת הדלקה עושה מצוה, ומהרמ"א בסעיף ד' שפסק כדעת ר"ת דבדלוק ועומד חייב לכבות ולחזור ולהדליק והיינו משום דבעינן הדלקה, עיי"ש, ובא"ר ופרמ"ג שם בתרע"ה דממה שמברכין להדליק נראה דהדלקה עושה מצוה ושכ"כ המג"א בס"ר ס"ק כ"ג שגם בנר שבת הדלקה עושה מצוה עיי"ש.

דרך הילוכו מציג האדמו"ר את הטעמים השונים של הדלקת הנר, ומגיע גם לביור המסקנות ההלכתיות השונות הנבעות מכך. לא נפרט כאן כיצד הוא מקשר את הדברים לסוגיות ולראשונים, כיון שעיקרי הדברים התבארו כבר לעיל, אבל נצטט את תיאורי טעמי המצוה ומסקנות ההלכה:

א. שיטת ר' משולם שאין מברכים על ההדלקה כי עיקר המצוה הוא באכילה לאור הנר:

שעיקר המצוה אינה מעשה ההדלקה אלא שיהא אורה בבית דהיינו כדי שיאכל סעודת שבת במקום אור כעין יממא, ולכן ס"ל לרבינו משולם שבשעת הדלקה אינו מקיים המצוה אלא כשסועד לאור הנר שזה תכלית המצוה, והדלקה הוי רק כמו הכשר מצוה... מוסבר היטב דעיקר הדלקת הנרות כדי שיאכל הסעודה במקום אור דבלא זה ליכא עונג ואין זה סעודה, ולכן ס"ל שבלי נר אין כאן קידוש במקום סעודה... ולפ"ז ההדלקה בגדר עונג שבת שהחיוב לענגו במאכל ובמשתה, ובחשיכה אוכל ואינו שבע וליכא עונג... ובפרמ"ג, דאף שגם שאר מאכלים ובשר בכלל העונג מ"מ נר שבת עדיף דאיכא כבוד ועונג עיי"ש,

ולהנ"ל י"ל ביותר דכיון שבלי נר ליכא עונג במאכלים, עדיף שיאכל פת לאור הנר ויקיים מצות עונג בשלימות ממה שיאכל שאר מאכלים בחשיכה.

ב. שיטת ר"ת שבדלוק ועומד צריך לחזור ולהדליק, ולברך, שיהיה ניכר שמסליק לכבוד השבת. ומוסבר בזה דעת הר"ת שבתוס', שבדלוק ועומד חייב לכבות ולחזור ולהדליק, וכן ברמ"א, דנהי שתכלית המצוה שיהא אור בבית, מ"מ בעינן ג"כ לכבוד שבת ובדלוק ועומד ליכא היכרא.
...ו"ל שזה מכבוד שבת שילך לבטח דרכו בכל החדרים, וכמו לכבדו בכסות נקיה, וגדר עונג הוי' בנרות שעל השולחן שיאכל לשובע נפשו במקום אורה וכנ"ל ודו"ק. וכן במ"ש הרמ"א בסעיף ח', דאנו נוהגין להדליק כמה בעה"ב במקום אחד, ובמג"א: דכל מה דמתוסף אורה יש בה שלום בית ושמחה יתירה להנאת אורה בכל זווית וזווית וכו' עיי"ש, וי"ל ג"כ דהוי כבוד שבת שמרבים נרות בשביל ודו"ק.⁶²

ג. שיטת ראשוני אשכנז, להדליק גם נרות שאין בהם שימוש, רק לכבוד השבת: ועכ"פ שפיר מברכות למ"ש רמ"א שהמנהג לברך על תוספת אורה, ומה גם שכבר הונהג להדליק נרות לכבוד בכל הזדמנות חשובה לסעודת מצוה וכדו', והוי מכבד את השבת בזה שמדליק נרות כמו בשביל אדם חשוב שמגיע ובא, וכעין שמבואר בדף קי"ט מהכנות האמוראים לכבוד שבת מלכתא ודו"ק.

ד. המסקנה המעשית: להדליק על השולחן לכבוד אפילו אם יש אור חשמל בבית. וזאת תורת העולה, שעיקר חובת הדלקת הנרות לצורך סעודה ומשום עונג שבת, אלא שיש בזה גם משום כבוד שבת, דמשו"ה בדלוק ועומד קי"ל דחייב לחזור ולהדליק, וא"ש שהנשים מדליקות ומברכות אף שיש אור האלעקטרי" כיון שדלוק מבע"י. ואולי עוד, דכיון שמשתמשים בזה תמיד אין כאן היכר לכבוד שבת אף אם יכבה ויחזור וידליק, אך לא מצינו בפוסקים שיחלקו בזה ודו"ק.
אמנם חיוב זה י"ח בנרות שמדליק על שולחנו, וכלשון הרמב"ם בפרק ל', ובשאר חדרים שפיר סומך על אור האלעקטרי" כיון שעיקר חובת הדלקה רק שיהא אור בבית והא איכא, ומה שמחוייב במעשה הדלקה הוי רק מחמת כבוד וסגי במה שמדליק על השולחן ודו"ק. ובפרט להמבואר בלבושי שרד הנ"ל, שהטעם רק כדי שלא יכשל בעץ ואבן, וא"כ כיון שיש איזה אור או שמאיר לתוכה מחדר הסמוך הרי לא ייכשל כבר ודו"ק.

כפי הנראה משלש הדוגמאות הללו, האחרונים לא נטו לחדד את המחלוקת בין הטעמים ושיטות הראשונים ולהכריע ביניהן, אלא לשלב את הטעמים יחד ולתת לכל אחד מהם ביטוי בהלכה.

אנו יכולים להצביע כעת מה תרומתה כל גישה, ויתר על כן, להציע חובות והנהגות נוספות אופייניות לזמננו: א. על פי הגישה הבסיסית של פרק "במה מדליקין" יש חובה שכל אור המודלק בבית יהיה אור שדולק היטב ואין בו חשש היכבות וחשש הטיה. דבר זה מחייב גם לגבי נרות השבת וגם לגבי התאורה החשמלית.
ב. הגישה של "עונג שבת" מחייבת הדלקת נרות במקום סעודה, מצד אחד, וריבוי אור בבית, מצד שני. מסתבר, שכיום כשקיימת אפשרות מעשית להדליק אור גם לשבת אחה"צ (בזמן סעודה שלישית) יש חובה להדליק באמצעות שעון שבת אור, ובדאי במקום הסעודה, שזהו עיקר העונג בסעודה של שבת ואף חלק מכבוד השבת.⁶³
ג. לפי הגישה שנת שבת הוא "ראש לכל עונג", והדלקת נר שבת בברכה היא סיום ההכנות לשבת יחד עם "התקיעה השלישית", בעת שהיתה קיימת, ראוי גם כיום להשתדל שהדלקת הנר תהיה אמנם המעמד של סיום הכנות השבת וקבלת שבת על ידי בני הבית. גם אם לפעמים יש עוד צורך ל"צלות דג קטן".⁶⁴

⁶² בערוך השולחן סי' רס"ג יש עמדה הפוכה: במקום הסעודה זה כבוד ובשאר החדרים עונג. וכך לכאורה משמע בפשטות מלשון רש"י שהובאה לעיל. אבל האדמו"ר הביא דבריו וחלק עליהם מכח דברי הרמב"ם, השו"ע ואחרונים.
⁶³ ודלא כמי שנוהגים לקיים סעודה שלישית בחושך כדי לשמר את אוירת ה"רעוא דרעוין" שנוצרה בדיעבד, בשל רדת החשיכה בסוף השבת, בהעדר אפשרות להדליק אור.

⁶⁴ בשמירת שבת כהלכתה, פמ"ג הע' ל"ח הביא מספר תורת שבת: "דלא נזכר ולא נראה רמז בשום פוסק מזה שהבעל ובני ביתה יעמדו וישמעו ברכת האשה". אם מבינים שהדלקת הנר היא רק חלק מהכנות השבת כמו הטמנת חמין, ודאי שאין טעם במעמד טקסי שכזה. אבל לדברינו יש לכך טעם משום השייכות ב"שלום ביתו". (עי' לעיל, בדברי הציץ-אליעזר, שמצא עדות למנהג זה והסבירו על פי הרעיון של "עונג שבת"). באמת משמע מן הגמרא שהאיש מצוה "הדליקו את הנר". וכך מפורש בכתבי האר"י בענין שבת (בפע"ח ושער הכוונות) שהאיש "מצוה" לאשתו להדליק הנרות ומפרט שם כוונות כשמתכוונן בנרות בעת ההדלקה. התפילה המצויה בסידורים

ד. הגישה של "שלום ביתו" מחייבת הדלקת אור בנדיבות בשאר חדרי הבית. בעת הדלקת הנרות יש גם לתת את הדעת על ההכנה הנפשית לשבת של אורה ושלום, פיוס ונחמה. לפיכך, מן הראוי לעכב את הדלקת אורות החשמל בבית לשעת הדלקת הנרות, ועם הדלקת הנרות בברכה להדליק גם את החשמל בחדרי הבית, כדי לברר שההדלקה היא לכבוד שבת, והברכה תחול גם על אור החשמל.

ח. הלכה ומשמעות – סיכום

כוונתנו היתה להראות בשעור זה שחשיפת הטעמים השונים של המצוה, הכרוכה לעתים בהקשרים היסטוריים, אינה דבר חיצוני לגדרי ההלכה של המצוה אלא חלק מהותי מהם. היא אינה פוגמת ב"טהרת" גדרי המצוה אלא מעשירה את הבנתם. היא אינה מחייבת מחלוקת או ח"ו פריצת גדר, אלא אדרבה, מאפשרת להטעים את המעשים ולהוסיף משמעות ו"צבע" לפרטים השונים של המצוה, עד כדי פיתוחן של "הנהגות" חדשות, שיש בהן כדי לחדד ולהבהיר את הטעמים והמשמעויות הנחשפות מתוך הדיון בגופי ההלכות.

יש לשים לב במיוחד לכוח ההתחדשות בהלכה הנובע מחידוש בטעמיה. בימינו, עם הופעת מאור החשמל, אין כמעט בית שבו הנרות משמשים למאור. הדלקת הנרות איבדה, אם כן, לגמרי, את המשמעות השימושית שלה. שיחזור הטעמים השונים של הדלקת הנר מאפשר לשמר את מעמד הדלקת הנרות כמעמד של מצוה חיובית, מחד גיסא, ומאידך גיסא מטעין במשמעות מצוותית ורוחנית את הדלקת החשמל, השימושית, בכל חדרי הבית.

לאחר הדלקת הנרות מנוסחת לאמירה בלשון זכר (עי' למשל בסידור בית יעקב מעמדין ו"אוצר התפילות", ומשמע שהאיש מתפלל אותה גם כשאשתו מדלקת. ואף בכך מקצת ראייה למעמד שבו שותפים כל בני הבית. בדומה להדלקת נר חנוכה. (ועי' עוד בתשובת "ציץ אליעזר" חלק י"ב סי' כ"ז, דיונו בשאלה אם האשה נחשבת לשליחת הבעל בהדלקת נר שבת).